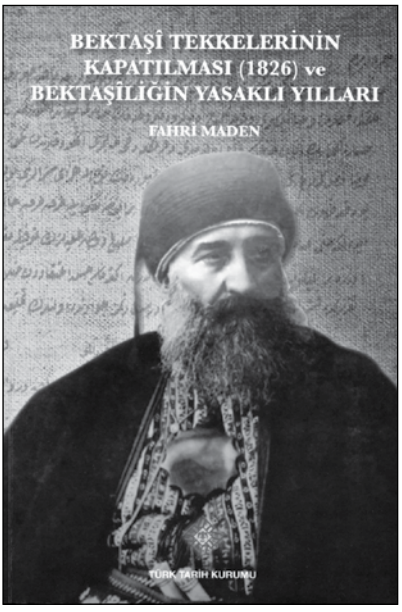
Fahri Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2013, 433 s.

Ömer DURSUN*

Bektaşîler, tasavvuf ve tarîkat hayatının en renkli sîmâları arasındadırlar. Bektaşîlik tarîkatının en büyük özelliklerinden biri ise tarîkatın Anadolu'da kurulmuş olmasıdır. Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin kuruluşundan itibaren başlayan tarîkat, devlet ilişkisi Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasıyla daha da güçlenmiştir. Özellikle Bektaşî tekkeleri ordunun moral gücünü oluşturarak seferlere iştirak etmişler ve mânevî destekleri ile ordunun zafere ulaşabilmesi için gayret göstermişlerdir. Ordu ile tarîkat arasındaki bu bağ Osmanlı Tarihi'nin farklı dönemlerinde meydana gelen Yeniçeri isyanlarında da etkili olmuştur. Merkezî hükümet Yeniçeri isyanları ile bozulan askerî yapının tekrardan düzeltilebilmesi için Yeniçeri Ocağı'nı kapatma kararı almış, Yeniçerilikle maddî ve mânevî bağı bulunan Bektaşîliği de ülkenin tamamında yasaklamıştır. Hacı Bayram Velî ile başlayıp Devlet-i Aliyye'nin son yüzyıllarına kadar fiilen varlığını sürdürmüş olan Bektaşîlik hakkında eserler neşredilmiş, tezler hazırlanmıştır. Son yıllarda Bektaşîlik tarihi üzerine hazırlanan tezlerden biri de Fahri Maden'in *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları* adlı doktora tezinin (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2010) kitaplaştırılmış hâlidir.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte Bektaşî tekkelerinin kapatılmasını,

* Araştırmacı, İLAM (omerdursun11@hotmail.com)

Bektaşîliğin Osmanlı coğrafyasında yasaklanmasını, Osmanlı Devleti'nin Bektaşîliğe karşı tutumundaki değişimin nedenlerini, Bektaşîliğin Sünnîlik dışında görülmesi ve Sünnîleştirme çabaları ile bu çabaların hedefine ulaşıp ulaşmadığı gibi meselelerinin incelendiği bu monografik çalışma "Önsöz", "Giriş", üç bölüm, "Sonuç", "Bibliyografya", "Dizin" ve "Ekler"den oluşmaktadır.

"Giriş" bölümünde Bektaşî tarîkatının, Horasan'dan Anadolu'ya gelip Sulucakaraöyük köyüne yerleşmiş olan Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 669/1271) tarafından XIII. yüzyılda kurulduğu ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin Osmanlı coğrafyasında yaşayıp yaşamadığı, Osmanlı sultanları ile görüşüp görüşmediği yönünde ortaya konulan görüşler değerlendirilmiştir. Bununla birlikte müellif, Hacı Bektâş-ı Velî'ye nispet edilen *Makâlât, Şerh-i Besmele* ve *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye* gibi eserlerden yola çıkarak Hacı Bektâş-ı Velî'nin Sünnî inanca sahip olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bektaşîliğin Hacı Bektâş-ı Velî'den sonra geçirmiş olduğu safhaları incelenerek Sünnî olmayan unsurların Bektaşîliğe bu dönemlerde girdiği beyan edilmiştir. Osmanlı merkezî yönetimi, ordu ve tarîkat arasında kurulan siyasî ilişkilerden yola çıkılarak Bektaşîlik tarihi kısaca anlatılmış, Bektaşî tekkelerinin Osmanlı coğrafyasındaki dağılımı ve sahip olduğu maddi güç ile Osmanlı toplumu üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır (s. 1-52).

"Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826)" başlığını taşıyan "Birinci Bölüm" iki temel başlık altında incelenmiştir. İlk başlığın konusu "Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması Süreci"dir. Müellif, Sultan II. Mahmud döneminde meydana gelen isyanlardan yola çıkarak merkezî yönetimin Yeniçeriliği devletin bekasına yönelik bir tehdit unsuru olarak algıladığını dile getirmiş ve Yeniçerilerin ıslâh edilmesi konusunda geliştirilen projelere değinmiştir. Fakat merkezî yönetimin ortaya koymuş olduğu ıslâh hareketlerine Yeniçeri Ocağı'nın muhalefet ettiği vurgulanarak bu tepkinin altında yatan sebepler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu ıslâh hareketlerinin bir sonuç vermemesi ve Yeniçerilerin isyanlarına devam etmesi üzerine sadrazamlık makamının, devlet erkânı ile ilmiye mensuplarının katıldığı bir meşveret meclisi düzenlediğine dikkat çekilerek bu mecliste Yeniçeri isyanını bastırmak için alınan kararlar ve bu kararların uygulanış şekilleri detayları ile açıklanmıştır. İsyanı bastırma kararını uygulamak için teşekkül edilen askerî birlik ile isyan eden Yeniçeriler arasında yaşanan çatışmalar anlatılarak, çatışmanın sonucunda Yeniçerilerin mağlûp olduğu ve kimisinin öldürülüp kimisinin de kaçtığı ifade edilmiştir.

Yeniçeri isyanını sona erdirmede kararlı duran sarayın, kaçan Yeniçerilerin bulunması için başlattığı tâkîbata değinilerek, Yeniçerilerin tâkîbattan kurtulabilmek için kılık kıyafet değiştirip başka din mensubu gibi görünmeye çalıştıkları belirtilmiştir. Çatışmalardan sonra Osmanlı merkezî yönetimi Yeniçerilerin geleceğinin ne olacağı hakkında yeni bir meşveret meclisi düzenlemiştir. Bu toplantıda Yeniçeri Ocağı'nın çok eski bir kurum olduğu vurgulanarak son olaylara rağmen tekrardan ihyâsı gündeme gelmiş fakat Yeniçerilerin sayısız kötülükler yaptıkları ve sayısız nasihatlere rağmen yola gelmedikleri anlatılarak Yeniçeri'ye güvenilemeyeceği dile getirilmiştir. Bu fırsatın kaçırılmayıp Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Yeniçeri kışlalarının yıkılması ile "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adında yeni bir ordunun kurulması yönünde alınan karara dikkat çekilmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında da kararlı duran merkezî yönetim Yeniçerilere isyan sırasında kimlerin yardım ettiklerini ve isyandan sonra kaçanların nerelerde saklandıklarına dair yapmış olduğu araştırmada İstanbul'da bulunan bazı Bektaşî dedelerinin Yeniçerilerin saraya karşı hücumlarında ön ayak olduklarını tespit etmiş ve bu kişilerin kimler olduğu açıklanmıştır. Osmanlı Sarayı tespit edilip yakalanan Bektaşî dervişleri hakkında karar almak için tekrardan bir meşveret meclisi oluşturmuştur.

Bölümün diğer bir başlığı ise "Yasağın Uygulanmasına Yönelik Çalışmalar"dır. Müellif, bu meclisin diğer meclislerden ayırt edici vasfının diğer tarikat şeyhlerinin de bu toplantıya dâvet edilmesi ve Bektaşîlik hakkında görüşlerine mürâcaat edilmesi olduğunu ifade etmiştir. Mecliste bazı tarîkat şeyhleri Bektaşîlik hakkında lehte ve aleyhte görüş belirtmezken, bazıları onlarda dini inkâr eden davranışlar görüldüğünü söylemişlerdir. İlmiye sınıfı ise Bektaşîlik konusunda görüşlerini daha açık bir şekilde dile getirerek Bektaşîliğe karşı kuşku ile baktıkları ifade edilmiştir. Toplantıda Bektaşîlerin dine aykırı davrandıkları ve Yeniçerilerinden de bundan etkilendikleri fikrinin oluşmasıyla kadim olan Bektaşî tekkelerinin yıkılmayarak kapatılması, son altmış yıl içerisinde yapılanların ise yıkılması, eski ve yeni tekkelerde bulunan şeyhlerin ve dervişlerin araştırılarak bunlardan suçu olanların cezalandırılması gerektiği yönünde karar alındığı belirtilmiştir. Bunun yanında ise Bektaşîlerin hepsinin "mülhid" ve "zındık" olmadıkları, bazı iyi hal sahiplerinin bulunduğu, Ehl-i Sünnet inancında olanların sürgüne gönderilmemesi, Rafızî olanların ise dinî telkin yapılarak itikatlarının düzeltilmesi yönünde şerh düşüldüğüne de dikkat

çekilmiştir. Sürgüne gönderilen Bektaşîlerin geride bıraktıkları ailelerinin mağdur olmaması yönünde yapılan düzenlemeler de zikredilerek birinci bölüme son verilmektedir (s. 53-107).

"İkinci Bölüm"de "Bektaşîliğin Yasaklı Yılları" başlığı altında Bektaşîliğin yasaklanmasına dair verilen kararın uygulanması kapsamlı olarak ele alınmaktadır. "İkinci Bölüm" üç temel başlık halinde incelenmektedir. İlk başlığın konusu "Kapatılan ve Yıktıran Bektaşî Tekkeleri"dir. Bektaşî tekkelerinin Osmanlı coğrafyasında yoğun olduğu bölgeler hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bölgelerdeki Bektaşî tekkeleri teker teker tespit edilmiş ve Bektaşî tekkelerinin kapatılması yönünde çıkarılan kanundan ne ölçüde etkilendikleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Özellikle kanunun uygulanmasına İstanbul'dan başlandığı bu sıranın Rumeli, Anadolu, Girit, Mısır, Halep, Bağdat ve Kıbrıs şeklinde devam ettiği görülmektedir. Bu bölgelerde bulunan tekkelerin hangilerinin yıktırılıp hangilerinin yıktırılmadığı, yıktırılan tekkelerin arazilerinin durumu ile yıktırılmayan tekkelerin fiziki durumu ve sahip olduğu mal varlıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yıktırılan tekkelerdeki türbelerin yıktırılmadığı vurgulanmıştır.

Bölümün bir diğer konusu da "Bektaşî Tekkelerine Ait Eşya, Emlak ve Hayvanlar"dır. Müellif, yıktırılan Bektaşî tekkelerine ait olan bina, vakıf, evrak, kitap, emlak ve eşyanın adet ve miktarının tespit edilmesinden sonra özel defterlere kaydedilip, durumlarına göre değerlendirildiğini zikretmektedir. Bu değerlendirme işleminin hassasiyetle yürütüldüğü ve vakıf olan eşyaların ilk önceki vakfına, mülk olan eşyaların ise mülklerin vârislerine, fiziki durumu uygun olan tekkelerin mahallî halkın ihtiyacına binâen câmi, medrese, mescide dönüştürülmesine, geriye kalanların ise kira, iltizam, emanet, müsâdere usûlleri ile değerlendirilip elde edilen gelirlerin yeni ordunun masraflarında kullanılmak üzere hazineye devredilmesi ve Bektaşîlerin iktisadî bağımsızlıklarına hizmet eden mülklerin ellerinden alındığına dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte kira ve iltizama verilen malların gelirlerinin tahsili sırasında yaşanan zorluklara da işaret edilmiştir.

"İkinci Bölüm"ün son konusu "Bektaşîlere Karşı Devletin Aldığı Bazı Tedbirler"dir. Müellif ilk olarak 1826 sonrası merkezî yönetimin Bektaşîleri sürekli kontrol altında tutmak ve Sünnîleştirmek için aldığını tedbirleri dile getirmektedir. Bu tedbirlerden ilki ise Bektaşî dervişlerinin ulemânın yoğun olduğu bölgelere sürgüne gönderilmesidir. Yazar, merkezî yönetim

tarafından alınan bu tedbiri itikadı bozuk olan Bektaşî dervişlerin itikatlarını düzeltme, Sünnî din anlayışına yaklaştırma ve pasif duruma düşerek inanç ve fikirlerini yaymalarına fırsat vermeme şeklinde yorumlamıştır. Bunun yanı sıra alınan tedbirlerden birisi de Bektaşî tekkelerinin kapatılması emrinin başarıya ulaşabilmesi ve Bektaşîlere yapılanların haklı gösterilmesi için Bektaşîlerin zındık ve mülhid oldukları, namaz kılmayıp, oruç bozdukları ve içki içtikleri şeklinde bir takım propaganda faaliyetleri düzenlendiğine dikkat çekilmiştir. Bunlara ek olarak kapatılmayan Bektaşî tekkelerine diğer tarîkatlara mensup şeyh ve türbedar atandığı ifade edilmiştir. Özellikle merkez tekke olan Hacı Bektâş-ı Velî tekkesi ile Abdal Musa tekkesine Nakşî şeyhlerin atandığı diğer Bektaşî tekkelerine ise Nakşî, Kādirî, Rifâî, Sa'dî şeyhlerin atandığı belirtilmektedir.

Müellif, Osmanlı merkezî yönetiminin Bektaşîleri Sünnîleştirmeye yönelik almış olduğu tedbirlerde başarısız olduğunu vurgulayarak Bektaşîlerin kendi içlerinde merkezî yönetimin almış olduğu tedbirlere karşı bir takım tedbirler aldığını zikretmiştir. Bunlardan ilkinin ise kılık kıyafet değişikliği olduğuna işaret edilerek Bektaşîlerin Sünnî kılığına büründükleri ifâde edilmiştir. Gizlenmek için en çok "takıyye" yöntemine başvurdukları ve bu yola başvurma amaçları nedenleri ile anlatılmaktadır. Ayrıca Sünnî görünerek girmiş oldukları tarîkatlarda fikirlerini ve düşüncelerini yayarak Sünnî olan tarîkat üyelerini de belli oranda etkiledikleri dile getirilmektedir. Bununla birlikte toplum içinde birbirlerini tanımak için kendi aralarında belirledikleri ve yalnızca kendilerinin bildiği davranış şekilleri geliştirdikleri ifâde edilmiştir. Ekonomik özgürlüklerinin ellerinden alınmasından sonra kendi aralarında para toplayıp fon oluşturdukları ve tekkeleri kapatan II. Mahmud'a karşı tavır aldıkları da görülmektedir (s. 109-204).

Eserin "Üçüncü Bölüm"ünde "Bektaşî Tekkelerinin Faaliyetlerine Yeniden Başlaması" başlığı altında Bektaşî tekkelerinin kapatılmasına dâir çıkarılan kanunun yürürlükte olmasına rağmen Bektaşî dervişlerinin faaliyetlerine yeniden başlamaları etraflıca ele alınmaktadır. "Üçüncü Bölüm" iki temel başlık halinde incelenmektedir. Bölümün ilk başlığının konusu "Tekkelerin Faaliyetlerine Yeniden Başlaması"dır. Sultan II. Mahmud'un saltanatı sona ermeden Bektaşîlere karşı olan tavrın yumuşadığına değinilerek Osmanlı merkezî yönetiminin sürgün sonrası bazı Bektaşî dervişlerinin affedilmesi yönünde karar verilmesini, bu kararını da söz konusu dervişin itikadının düzelmesi ya da Nakşî olması şartına bağlandığı tespit

edilmektedir. Sürgüne gönderilen Bektaşî dervişleri 1832 yılından itibaren peyderpey affedilip, yıkılan ya da kapatılan tekkeleri yeniden açarak gizlenmeye gerek duymadan açıktan faaliyetlerde bulundukları bu faaliyetlerin bir sonucu olarak da ilgâ hâdisesinden yirmi üç yıl sonra (1849) tarîkatın dikkate değer bir güç kazandığı belirtilmektedir. Özellikle Sultan Abdülaziz döneminde faaliyetler hız kazanarak devam etmiş ve İstanbul'da bulunan Bektaşî tekkelerin yasaktan önceki duruma döndükleri ifâde edilerek Bektaşîlerin devlet yönetiminde görev aldıkları ve devlet ricâli ile ilmiye sınıfından olan kimselerin Bektaşî oldukları görülmektedir.

Müellif, merkezî yönetimin Bektaşîlere karşı baskıcı tutumunun değiştiğini söyleyerek devletin İran'da nüfuz sahibi olabilmek için Bağdat'a Bektaşî meşrep bir vali göndermenin faydalı olacağını düşündüğünü belirtmektedir. Yasağın iyice hafiflemesinden büyük ölçüde faydalanmak isteyen Bektaşî dervişlerinin, Bektaşîliğin yeniden meşru bir zemine kavuşması için yayın faaliyetlerine başladıkları ve bu faaliyetlerin II. Abdülhamit döneminde yavaşlayıp II. Meşrutiyetin ilanıyla hız kazandığı, Bektaşîliğin meşruiyet arayışlarının onları Jön Türklere yaklaştırdığı, Bektaşî şeyh ve dervişlerin meşrutiyet yönetimine geçilmesi için İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni destekledikleri, İttihatçıların da Bektaşîlikten yararlanmak için Bektaşî tekkelerini ziyaret ettikleri ortaya konulmuştur. Bununla birlikte Bektaşî tekkelerinin Meşrutiyet propagandası faaliyetlerinde buluşma yeri olarak kullanıldıkları, Bektaşîlerin Masonlarla irtibata geçerek onların desteklerini almak istedikleri vurgulanmıştır.

Bölümün son konusu ise "Yeniden Açılan ve İlk Defa Kurulan Tekkeler"dir. Müellif, II. Meşrutiyetle birlikte Bektaşîlerin üzerlerindeki baskının azaldığını vurgulayarak kapatılan tekkelerin yeniden açıldığını ve 1826 öncesinde faaliyette bulunmadıkları bölgelerde de tekke açıp mürîd topladıklarını tespit etmiştir. Bektaşîler, merkezî hükümetten kapatılan tekkelere atanan Nakşî şeyhlerin yerine eskiden olduğu gibi Bektaşî şeyhlerin atanmasını ve daha önce el konulan vakıflarında tekkeye iâdesini talep ettikleri belirtilmiştir. Merkezî hükümetin ise bu gibi problemleri yerel yöneticiler vâsıtasıyla çözülmeye çalıştığına ve tekkelerdeki Nakşî- Bektaşî şeyhler arasında post kavgalarının yaşandığına işaret edilmiştir. Özellikle Rumeli bölgesindeki tekkelerin "Milliyetçilik" ve "Bağımsızlık" hareketlerini destekledikleri bu hareketler içinde de en ön safta yer aldıkları tespit edilmiştir (s. 205-295).

"Sonuç" bölümü ile çalışmasına son veren Müellif, topladığı verilerden yola çıkarak bir değerlendirme yapmaktadır. Ulaşılan sonuca göre Bektaşîliğin yasaklanması Yeniçeriler ile olan ilişkilerine bağlanmış olsa da daha çok bu kararın alınmasında Bektaşîliğin itikadî durumlarının etkili olduğu savunulmaktadır. Özellikle Bektaşîliğin durumu hakkında yapılan meşveret meclisinde alınan kararlarının yanında bu toplantıya katılan ilmiye mensupları ile tarîkat erbabının Bektaşîlik hakkında ayrı düşmeleri, Bektaşîlerin Yeniçeriler ile olan ilişkilerinden çok onların itikatlarının sorgulanması bu konudaki en güçlü delil olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Osmanlı Tarihi boyunca Bektaşîlik devlet tarafından resmi olarak tanınmış ve desteklenmiş olmasına rağmen ilmiye mensupları tarafından ihtiyatla yaklaşıldığını, Bektaşîliğe yönelik kararların alınmasında ilmiye sınıfının etkili olduğu tespit edilmektedir. Bektaşîlerin ilmiye mensuplarının bulunduğu bölgelere sürgüne yollanması, soruşturma sırasında itikadî olarak sorulan sorulara net cevaplar verenlerin de bu sürgüne dâhil edilmesi, Nakşî şeyhlerin Bektaşî tekkelerine türbedar olarak atanmaları bu iddiayı destekler niteliktedir. Bunun yanı sıra Bektaşîlerin Rafızî olup olmadıkları açık olmamakla birlikte bazı Bektaşîlerin de Rafızîleştikleri kabul edilmekte ancak bunun bütün Bektaşîler için mevzubahis edilmesi mümkün görülmemektedir. Osmanlı merkezî yönetiminin tavrı sadece o dönemde yaşayan Bektaşîlere karşı olup, daha önce yaşamış olan Bektaşî büyüklerine saygı gösterdikleri belirtilmektedir. Merkezî hükümetin yasakla birlikte ortaya koymuş olduğu Bektaşîleri Sünnîleştirme politikası ve onları denetim altında tutmak için aldığı tedbirler başarılı olmadığı tespit edilerek merkezî hükümetin Bektaşîleri dönüştüremeyeceğini anlaması üzerine yasağın üzerinden birkaç yıl sonra bu politikasını yumuşattığı zikredilmektedir. Her ne kadar Osmanlı merkezî yönetimi Bektaşîliği yasaklamak için çıkarılmış olan bu kanunu yumuşatarak Bektaşîlerin fiilen faaliyette bulunmalarına izin vermiş ise de resmi olarak Bektaşî tekkelerini tanımadığı ifâde edilerek çalışmaya son verilmektedir (s. 297-303).